

سیر مناقب نگاری صوفیانه

مؤلف:

زهره ادا دیان

www.ketab.ir

سرشناسه	: حدادیان، زهرا، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور	: سیر مناقب نگاری صوفیانه/ مولف زهرا حدادیان.
مشخصات نشر	: تهران : خسرو شیرین ، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۴ ص.؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ م.م.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۱۳-۸۳-۸
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
مرسوع	: عارفان -- سرگذشتنامه
موضوع	: عارفان -- سرگذشتنامه -- کتابشناسی
موضوع	: Mystics -- Biography -- Bibliography
موضوع	: تصوف -- متون قدیمی تا قرن ۱۴ -- کتابشناسی
موضوع	: Sufism -- Early works to 14th century- Bibliography
رده بندی کنگ	: ۱۳۹۷ س۹/ح۴ BP۲۷۸
رده بندی یی	: ۲۹۷/۸۹۲
شماره کتابشمار	: ۵۱۹۹۳۴۳

انتشارات خسرو شیرین

نام کتاب : سیر مناقب نگاری صوفیانه

مؤلف: زهرا حدادیان

نوبت چاپ : اول ۱۳۹۷

شمارگان : ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۸۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۱۳-۸۳-۸

تهران : خیابان انقلاب، خیابان ابوریحان، خیابان لبافی نژاد

پلاک ۹۷ واحد ۱ تلفن: ۶۶۴۱۲۵۶۳

فهرست مطالب	صفحه
مقدمه.....	۵
پیشینه مناقب نگاری.....	۶
مناقب نگاری.....	۹
معنای لغوی واصطلاحی واژه مناقب.....	۱۰
انواع کتب مناقب.....	۱۰
جموعه ها.....	۱۱
اللمع فی التصوف.....	۱۱
التعرف لمدنی اهل التصوف.....	۱۱
طبقات الصوفیه.....	۱۲
حلیه الاولیاء.....	۱۲
رساله قشیری.....	۱۲
کشف المحجوب.....	۱۳
تذکره الاولیاء.....	۱۳
تک نگاریها.....	۱۳
ابن خفیف شیرازی.....	۱۶
شرح زندگانی ابن خفیف.....	۱۸
استادان و شاگردان ابن خفیف.....	۲۲
آثار ابن خفیف.....	۲۳
شرف الفقراء.....	۲۴
رساله فضل التصوف علی المذاهب.....	۲۵
برخی از ویژگی های شخصیت ابن خفیف.....	۲۹
مکارم اخلاق شیخ ابن خفیف.....	۴۰
کتاب «سیرت شیخ کبیر، ابو عبدالله ابن خفیف شیرازی».....	۴۳
تحلیل کتاب سیره.....	۴۳
مطالبی در مورد مشایخ دیگر، در کتاب سیره.....	۵۲
۱- ابوسعید ابوالخیر و حالات و سخنان او.....	۵۶
استادان او در علوم.....	۵۸
پیران او در تصوف.....	۵۹
ابوسعید در میان صوفیان عصر.....	۶۱

۶۴	ابوسعید و ابن سینا
۶۴	تحلیل برخی از عقاید و افکار ابوسعید
۸۰	کتاب « حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر »
۸۳	محتوای کتاب « حالات و سخنان » و تحلیل مطالب آن
۱۰۱	اسرار التوحید
۱۰۲	شیخ احمد جام نامقی و مقامات ژنده پیل
۱۰۴	کتاب و آثار شیخ احمد جام
۱۱۴	برخی از دیدگاه ها و عقاید شیخ احمد جام
۱۲۳	مقامات ژنده پیل
۱۳۷	اوحید الدین کرمانی و مناقب او
۱۴۰	پیران و استادان او در تصوف
۱۴۴	فرزندان او و والدین و خاندان او
۱۶۶	تحلیل کتاب « مناقب اوحیدالدین کرمانی »
۱۷۷	اشتباهات تاریخی
۱۷۹	اهمیت کتاب مناقب
۱۷۹	مقایسه چهار مناقب مور بحث
۲۰۷	تفسیر برخی آیات و احادیث و مفاهیم از دیدگاه متصوفه

مقدمه

دامنه زبان و ادب فارسی آنچنان گسترده و وسیع است که هر چه تحقیقات مربوط آن بیشتر صورت می گیرد، باز عرصه های جدیدتری به روی محققان مسوده می شود. در این میان آثار عرفانی جلوه دیگری دارند. این آثار که سهم عظیمی در گنجینه غنی زبان و ادب فارسی را به خود اختصاص می دهند، در عین قدمت، تازگی و طراوتی جاودانه دارند که گذشت زمان نه تنها از ارزش آنها کسر نکرده، بلکه آن ها را پرفروغ تر و ارزشمند تر می کند. با توجه به نیاز روز افزون انسان ها به معنویت، این آثار به خوبی می توانند پاسخ گوی نیازهای معنوی و اخلاقی بشر باشند و به عنوان نمونه و سرمشقی برای تمامی نسل ها قلمداد شوند.

بخش قابل ملاحظه ای از میراث عرفانی ما، مربوط به کتاب هایی است که در شرح احوال و اقوال مشایخ تصوف به نگارش درآمده اند. بسیاری از مشایخ تصوف به درجه ای از شهرت و محبوبیت رسیدند که پیروان بسیار زیادی گرد آن ها جمع می آمدند و انبوهی از مرام و سنتی درباریان به آنان معتقد می شدند. برخی از این پیروان، برای حفظ احوال و اقوال مشایخ خود، دست به تألیف آثاری در مورد آنان زدند و حکایت ها و داستان های بسیار از آنان نقل کردند و در ستایش و تمجیدشان، راه مبالغه را پیمودند. به این ترتیب، سبک ارزشمندی در ادبیات فارسی، به نام «مناقب نگاری» پدید آمد. برخی از مشایخ بزرگ تصوف، همچون ابوسعید ابوالخیر، خود هیچ گاه اثری تألیف نکردند و اساساً تألیف کتب را مغایر با اصول تصوف می دانستند و اگر پیروانشان نیز در نوشتن احوال و اقوال آن ها اهمال می ورزیدند، بخش

عظیمی از دیدگاه ها و مکاتب مهم عرفانی، با گذشت زمان، به دست فراموشی سپرده می شد.

کتابی که در شرح احوال مشایخ تصوف نگاشته شد، غالباً علاوه بر در بر داشتن اطلاعات مهم راجع به زندگی و عقاید مشایخ و نیز مراحل و اصول عرفان، حاوی اطلاعات ارزشمند تاریخی، جغرافیایی، فرهنگی، اجتماعی، زبان، آس و می باشند و تفحص در آن ها، می تواند برای این علوم نیز، بسیار مفید و حائز اهمیت باشد.

نکته مهم دیگر در مورد کتب « مناقب نگاری » این است که غالباً مؤلفان آن ها برای بزرگ تر نشان دادن مشایخ خود، با نقل حکایات و داستان های بسیار در توسیف حالات و مقامات ایشان مبالغه می کردند و انواع کرامات و اعمال خارق العاده را به آن ها نسبت می دادند. بنابراین این کتب، علاوه بر داشتن اطلاعات مفید، می تواند به عنوان یک کتاب داستان، سرگرم کننده و جذاب باشند.

پیشینه مناقب نگاری

به طور کلی، کتاب های مناقبی را که در مورد صوفیه نگاشته شده اند، می توان به دو دسته تقسیم کرد. دسته اول، کتاب هایی هستند که به صورت مجموعه ای از شرح حال ها نوشته شده اند و در بر دایده مطالب و حکایاتی از اوضاع و احوال تعداد زیادی از مشایخ و بزرگان تصوف می باشند، مانند کشف المحجوب هجویری و دسته دوم، کتاب هایی هستند که به صورت تک نگاری نوشته شده، و تنها به شرح احوال یکی از مشایخ اختصاص دارند، مانند کتاب اسرار التوحید که تنها به شرح احوال ابوسعید ابوالخیر می پردازد. در مورد نوع این دسته از کتب مناقب، به جرأت می توان گفت که تا کنون هیچ گونه تحقیقی صورت نگرفته است.

«دنیز اگل»، یکی از محققان و خاورشناسان بزرگ، در مورد چگونگی شکل گیری این سبک در زبان فارسی و بهره گیری صوفیه از آن، مقاله ای ارزشمند

نوشته است. در این مقاله، وی بیشتر به مناقب های مجموعه ای اشاره دارد، اما می توان آن را به کتاب های تک نگاری که در این زمینه نوشته شده اند نیز، تعمیم داد. اگل در این باره می نویسد :

« سنت تألیف مجموعه های حاوی سخنان اولیاء ، ریشه در کار سترگی دارد که از قرن دوم هجری، برای گردآوری افعال و اقوال (احادیث) پیامبر (ص) و صحابه آن حضرت آغاز شد. زیرا که سنت و قرآن، مجموعه مکتوبی اند که قوانین اسلامی (شریعت) بر آن استوار است. صحت احادیث را اعتبار و صحت سلسله اسناد تضمین می کرد و هدف علم رجال، تعیین صحت و سقم اسناد بود. نخستین معیار مورد قبول این بود که حدیث، از طریق سلسله پیوسته ای از محدثان، به پیامبر برسد، اما برای فضایل فردی محدثان هم اهمیت فوق العاده قائل می شدند و این فضایل را دلیل اصالت رأی و قول می شمردند.

مؤلفان به تدریج به این امر توجه یافتند که شرح احوال اصحاب پیامبر و تابعین را گرد آورند. در نتیجه، شاخه ای مهمی از تاریخ نگاری اسلامی رونق گرفت که تألیف مجموعه های زندگینامه ای است. امروزه ما تاریخ امت اسلامی را قبل از هر چیز، بدون مدانی هستیم که در طی قرون، به تألیف این گونه فرهنگ ها همت گماشته اند. بر واقع، مجموعه هایی درباره فرهنگ اسلامی اند.

تاریخ نگاران، در وقایع نامه های قرن سوم، عادت کردند که در پایان وقایع هر سال، « وفیات اعیان » آن سال را هم نقل و ضبط کنند. اینها غالباً شخصیت هایی بودند که مناصب دینی بر عهده داشتند. مثل : قضات، خطباء و علماء. اما گاهی هم شرح احوال دیگر شخصیت های رسمی نیز در آن ها دیده می شد. در پایان قرن هفتم، مجموعه هایی تألیف شد، حاوی شرح احوال شخصیت هایی که در طی آن قرن در گذشته بودند. آن گاه به همان شیوه، مجموعه های مربوط به شرح احوال محدثان و قضات، مجموعه های حاوی شرح احوال دانشمندان پدید آمد که بر حسب مکاتب فقهی و مذاهب، طبقه بندی شده

بودند. همچنین مجموعه هایی حاوی شرح احوال قرآء و مفسران، تألیف شد. برای طبقه بندی این کتاب ها، چند شیوه در پیش گرفته شد. مثلاً مجموعه هایی را می یابیم که در آن ها، شرح حال ها بر حسب طبقات پیاپی تنظیم شده اند و به همین جهت هم «طبقات» نام گرفته اند، مثل کتاب «الطبقات الکبیر ابن سعد» (در گذشته در ۸۴۵) که حاوی شرح احوال ۴۲۵۰ مرد و زن، از نخستین نمل مسلمانان تا روزگار مؤلف است و اولین نمونه این نوع به شمار می رود. شرح حال ها بر حسب الگوی یکسانی تألیف و تنظیم شده اند. شجره نسب از دواج یا ازدواج ها، فرزندان، زمان گروش به اسلام، حکایات مربوط به صاحب تذکره (که سلسله اسنادی آن ها را تأیید می کند) تاریخ وفات، نام کسی که نماز یت را گزارده است، محل دفن. از آن پس این طریقه طبقه بندی و این شیوه تذکره نویسی غالباً مورد تقلید قرار گرفت.

تصوف نیز، که همچون صورت کمال یافته اسلام اصیل دانسته شده است، از دیدگاه ادبی، از طریق روایت سوانح افعال بزرگان روحانی بیان شده است. در این نوشته ها، جزئیات صرفاً مربوط به زندگینامه های عرفا، در قیاس با آراء تصوف، جایگاهی درجه دوم دارند و غالباً در آن ها، منقبت بر واقعیت برتری می یابد. در عین حال، همین نوشته ها، رجه زنده تصوف را نمایان می سازند و همین نکته، به این نوشته ها، در کنار رساله های اعتقادی و مکتبی، ارزشی بزرگ می بخشد.

در زبان فارسی، ادبیات ملهم از دین، بس پر دامنه است. گزارش های مربوط به یک یا چند شخصیت قدیسی، که حکایت از شایستگی ها و کرامات آنان دارد، در زبان فارسی فراوان است و مبالغه در باب وجوه کرامت، در آن گزارش ها سندیت دارد. در ایران و در جهان هندی زبان و هندو مذهب، مجموعه - هایی درباره زندگی صوفیان فراهم آمده است که به نام تذکره شهرت دارد. این مجموعه ها، همچون طبقات، زندگی اولیاء را از رهگذر حکایات روایت می کنند. همچنین مجموعه هایی هست درباره زندگی و احوال اولیاء، به نام سیر (جمع سیره)، به قیاس با زندگینامه پیامبر، که

رفتارش سرمشق بوده است. این متون منقبتی، حایز اهمیت تاریخی انکارناپذیری است، به خصوص برای تاریخ عرفان، در مورد مجموعه های حاوی زندگینامه جمعی از شخصیت ها و برای تاریخ محلی، در مورد آثار مربوط به عارفان محلی، از نوع مناقب. بررسی روشمندان و منظم این اسناد، در بردارنده آگاهی های فراوان برای مورخان خواهد بود. (برگرفته از مقاله « تذکره الاولیا های عطار و جامی، تداوم نوشته های بنیادی تصوف »، دنیاراگل ص ۱۶۱-۱۵۸)

۱- مناقب نگاری

یکی از عرصه های مهم فرهنگ، تاریخ و ادبیات فارسی که دارای آثار بسیار ارزشمندی نیز هست، مناقب نگاری است. این شیوه که از سده های نخستین سلاطین رواج پیدا کرده، تاکنون چندان مورد توجه محققان قرار نگرفته است. مناقب نگاری صوفیه، یکی از شاخه های اصلی این سبک نویسندگی است بدون توجه به آن، شناختن کامل و دقیق صوفیان، عقاید، آداب و رسوم آنان، امکان پذیر نخواهد بود. دکتر شفیعی کدکنی در مورد عدم توجه محققان به این سبک، می نویسد: « پیدایش و تکامل و آنگاه انحطاط نوع ادبی مقامات های مشایخ صوفیه، در زبان فارسی هنوز مورد تحقیقی دقیق و تاریخی قرار نگرفته است. هم پدید آمدن به روشنی دانسته نیست، هم تغییر و تکامل « پیرنگ » کرامت ها، که جلالت و نقطه مرکزی این گونه پژوهش هاست، هنوز کمترین توجهی را از جانب محققان به خود جلب نکرده است. » (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۰، ص ۶۵)

معنای لغوی و اصطلاحی واژه مناقب

« کلمه « مناقب » با ریشه « ن ق ب » در لغت به معانی متعددی به کار رفته است که وجه اشتراک آن معانی عبارت است از « ایجاد شکاف در بدن، پوست یا دیوار، یا گشایش در کار و ... » (کتاب العین، ج ۵، ص ۱۷۹)

از این ریشه، مشتقات بسیاری با معانی گوناگون ساخته شده که در کتاب های لغت بدان ها اشاره شده است. یکی از این مشتقات، واژه « منقبت »،

مفرد « مناقب » است. این واژه در کاربرد لغوی، به معانی : گذرگاه باریک میان دو خانه (لسان العرب، ج ۱، ص ۷۶۷)، گذرگاه کوهستانی (مفردات غریب القرآن، ص ۵۰۳)، فضیلت (معجم البحرین، ج ۲، ص ۳۵۸)، مایه سربلندی و مباهات (تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱، ص ۴۹۳) و ستایش و تمجید (معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۳۰۸) به کار رفته است. واژه « منقبت » در اصطلاح به معنای صفات نیکو و برجسته و فضایل اخلاقی و رفتاری (کتاب العین، ج ۵، ص ۱۸۰) به کار می رود. منقبت یا مناقب، راه نجات هاست هستند که ما را در شناخت حقیقت وجودی صاحبان این صفات برجسته و نیکو یاری می رساند. « نک . اصغریور، ۱۳۸۶، نقل به مضمون)

انواع کتب مناقب

همان طور که پیش از این گفته شد، کتاب هایی که راجع به مشایخ تصوف نوشته شده را، می توان به دو نوع تقسیم کرد. کتاب هایی که حاوی شرح حال مجموعه ای از عرفا و مشایخ هستند و کتاب هایی که تنها به شرح احوال یکی از مشایخ اختصاص دارند. اکنون ما هر کدام از این دو نوع را به اجمال مورد بررسی قرار داده و نمونه هایی از هر کدام را به اختصار معرفی می کنیم.

الف - مجموعه ها

این دسته از کتب مناقب، علاوه بر در برداشتن اطلاعاتی در مورد تعداد زیادی از مشایخ تصوف، غالباً حاوی مطالبی بسیار سودمند درباره آداب، رسوم، سلوک و عقاید صوفیان، شرح اصطلاحات، مبادی، مراحل و منازل عرفان و مسائل دیگری از این قبیل هستند که به قصد آموزش دادن به مریدان و یا معرفی تصوف و یا تبریئه تصوف از اتهاماتی که مخالفان به آن می زدند و ... تألیف شده اند. در مورد پیشینه این گونه از کتب مناقب و چگونگی

شکل گیری آن ها، در مبحث پیشین مطالبی نقل کردیم. اینک به معرفی کوتاه مهم ترین کتاب هایی که در این زمینه نوشته شده اند، می پردازیم.

۱- اللمع فی التصوف

« از قدیم ترین نمونه های این کتب، یکی کتاب اللمع ابونصر سراج طوسی، متوفی در ۳۷۸ هجری است که آن را نیکلسون طبع و نشر نموده است. در این کتاب، مؤلف به ترجمه احوال مشایخ اکتفا نکرده، بلکه در بیان مایه صوفیه و تفسیر کلمات و شرح اصطلاحات آن ها و سیرت نبی و اصحاب و کرامات اولیاء نیز بحث و تحقیق نموده است و اشعار و اقوال بسیار از مشایخ صوفیه را نیز در جای جای ضبط و نقل کرده است و ازین لحاظ، کتابی به هایت مفید و جالب است. » (زرین کوب، ۱۳۸۹، ص ۱۳۱)

۲- التعرف فی اهل التصوف

« اصل این کتاب به ربی و تألیف ابوبکر بن ابواسحق محمد بن ابراهیم بن یعقوب بخاری دلابادی (متوفی به سال ۳۸۰) است و از قدیم الايام میان مشایخ صوفیه شهرت داشت و درباره آن گفته اند: «لولا التعرف، لما عرف التصوف» به سبب همین اهمیت، کتاب تعرف چند بار شرح شده و از آن جمله است: شرح امام ابو ابراهیم اسماعیل بن محمد بن عبدالله المستملی البخاری (متوفی به سال ۴۳۴) به فارسی. شرح ابوالبراهیم مستملی، از جمله کتب بسیار معتبر تصوف به پارسی و در زمره قدیم ترین آن هاست که در چهار مجلد ترتیب یافته است. » (صفا، ۱۳۶۸، ج ۱، ۶۲۸)

۳- طبقات الصوفیه

« طبقات الصوفیه یکی از آثار بسیار معتبر پارسی و از کتب مشهور خواجه عبدالله انصاری است. این کتاب را اصلاً ابو عبدالرحمن محمد بن حسین السلمی نیشابوری (م. ۴۱۲) به زبان تازی تألیف کرده و آن را بر بیان احوال و اقوال پنج طبقه از مشایخ وقف نموده بود. خواجه عبدالله انصاری، بنا بر آن چه جامی گفته است: «آن را در مجالس صحبت و مجامع تذکیر و موعظت،